

**TERORIZMAS IR KOVA SU TERORIZMU –
DVI GRĖSMĖS ŽMOGAUS TEISĖMS
(metodologinis aspektas)**

Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas tfk@mruni.lt

Pateikta 2004 m. gruodžio 15 d.

Parengta spausdinti 2005 m. gegužės 31 d.

Pagrindinės sąvokos: terorizmas, valstybinis terorizmas, teisingumas, kompromisas, žmogaus teisių universalizmas.

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariami kovos su terorizmu taktikos bendrieji principai žmogaus teisių saugos požiūriu, tos kovos vidinis prieštaravimas: subjektyviai šalinant terorizmo keliamas grėsmes žmogaus teisėms, objektyviai kuriamos naujos grėsmės tom pačioms teisėms. Viena iš šio prieštaravimo priežasčių – kovos su terorizmu pakeitimas kova su teroristais. Tai iškreipia terorizmo, kaip socialinio reiškimo, esmę, o pačią kovą orientuoja ne tiek į terorizmo priežastis, kiek į jo padarinius. Šis kovos objektų sukeitimas vietomis reikalauja į pirmą vietą iškelti ir atitinkamai sureikšminti policines ir karines priemones. Dėl to kyla grėsmė atsirasti naujai terorizmo formai – valstybiniam terorizmui: su atskirais teroristais kovojama bombarduojant suverenių valstybių miestus – kėsinantis į tūkstančių niekuo nekaltų civilinių gyventojų pagrindines teises. Demokratinėmis besivadinančios valstybės priešinasi terorizmui demokratijai nebūdingomis priemonėmis, keldamos visuotinę grėsmę žmogaus teisėms ir demokratijos ateičiai.

Siekiant kovą su terorizmu nepaversti nauja grėsme žmogaus teisėms, pabrėžiama būtinybė terorizmą vertinti kaip sudėtingą socialinį reiškinį, o kovą su juo grįsti pirmenybę teikiant ne policinėms, karinėms, o teisinėms, socialinėms priemonėms. Pastarųjų prioriteto pripažinimas įpareigoja keistis nuoseklaus teisės ir teisingumo viršenybės įgyvendinimo linkme ne tik į teroristinę veiklą linkusius asmenis, bet ir visuomenes. Nedėmesingumas teisei ir teisingumui (dvejopų standartų taikymas socialiniuose ir tarptautiniuose santykiuose) yra viena iš pagrindinių priežasčių, palaikančių ir skatinančių įvairias terorizmo formas.

Terorizmas gali būti tas lakmuso popierėlis, kuris vis aiškiau įrodinėja tą faktą, kad tas teisės ir teisingumo įgyvendinimo lygis, kuriuo iki šiol savo socialinį stabilumą garantavo Vakarų pasaulis, jau yra išsėmęs savo kuriamąsias galimybes toliau tai daryti globalizacijos sąlygomis, kai į socialinę areną ateina naujos socialinės grupės, tautos, net civilizacijos, siekiančios lygiateisiškumo pagrindais dalyvauti kuriant šiuolaikinę socialinio sugyvenimo tvarką ir konkrečios šalies viduje, ir tarptautiniu mastu. Todėl šiuolaikinis pasaulis, kuris ir globalizacijos sąlygomis nori vienaip arba kitaip ignoruoti kaskart aktualesniu tampantį ir besiplečiantį teisės ir teisingumo poreikį, absoliutinti atskirų tautų ir socialinių grupių interesus, lygiateisį bendradarbiavimą keisti diktatu, darosi pavojingas sau pačiam. Terorizmas gali būti traktuojamas kaip šios bundančios grėsmės pirmasis, aiškiau išreikštas pranašas ir visuomenių socialinio reformavimosi būtinybės užsakovas.

Didėjančio susidomėjimo kovos su terorizmu priežastys. Lietuvai susiejus savo likimą su Europos ir euroatlantinės integracijos likimu, daromės atsakingi ir už tą Europos ateitį, kuriai įtakos gali turėti ir šiuolaikinis terorizmas bei kovos su juo pobūdis. Ši problematika aktuali ir dėl terorizmo bei kovos su terorizmu tiesioginio ir esminio ryšio su žmogaus teisėmis, kurios iki šiol buvo ir yra pagrindinė Vakarų civilizacijos vertybinė orientacija, iki šiol garantavusi Vakarams lyderio statusą žmonių santykių humanizavimo srityje.

Pastarojo meto terorizmo mastai ir neįprasta kova su juo verčia žiūrėti į jį ne tik kaip į įprastą kriminalinį, bet ir kaip į ypatingos svarbos socialinį-politinį reiškinį, kuris dėl keliamos grėsmės žmogaus teisėms masto, intensyvumo ir kovos su juo sudėtingumo ir netradiciškumo gali gerokai pakeisti šiuolaikinio pasaulio santvarką, turėti deformuojančios reikšmės demokratijos likimui. Globalizacijos sąlygomis savo teisių įgyvendinimo ir ginties tikslais bunda naujos socialinės grupės, tautos, valstybės, net civilizacijos, kurios ateina į socialinį, taip pat ir į tarptautinį bendravimą su savo interesais, tradicijomis ir savaip suprantamais bei prieinamais savo teisių gynimo būdais, tarp kurių yra ir teroras – įtakos politiniams sprendimams darymas keliant siaubą civiliams gyventojams.

Tai verčia iš naujo permąstyti tautų ir atskirų socialinių grupių tarpusavio bendravimo pagrindus besiplečiančios globalizacijos sąlygomis: kuo tie santykiai turėtų remtis, kad nepadidėtų besintegruojančio pasaulio pavojingumas žmogui ir demokratijai. Berlyne veikiantis „Vokiečių žmogaus teisių institutas“ savo pagrindine pastarųjų metų tyrimų kryptimi yra pasirinkęs temą „Terorizmas ir žmogaus teisės“. Apibendrinamas šių tyrimų rezultatus, jis 2002 ir 2003 m. yra padaręs kelis pranešimus tema „Tarptautinis terorizmas ir žmogaus teisės“, kurių pagrindinė išvada: kovos su terorizmu priemonės neturi pažeisti žmogaus teisių, antiteroristinė kova neturinti tapti „laisva nuo teisės sala“ („*rechtsfreie Inseln*“) [1]. Minėtas institutas yra kritikavęs JAV naudojamas kovos su terorizmu priemones Afganistane, Irake, taip pat ir prieš Afganistane paimtus į nelaisvę Al Qaidos kovotojus, kuriems, atgabentiems iš Afganistano į Gvatemalą, teisinė pagalba ir kontrolė yra neprieinamos.

Taigi kas būdinga šiuolaikinei kovai su terorizmu, jei ji naikindama vienas grėsmes žmogaus teisėms – terorizmą, gali sukelti ir jau kelia naujas?

Šios kovos vidinį prieštarumą žmogaus teisių atžvilgiu lemia dvi joje išryškėjusios tendencijos:

1) Kovos su terorizmu pakeitimas kova su teroristais. Tai situacija, kai *ignoratio elenchi* pagrindu skelbiant „kovą terorizmui“, praktiškai veikiama pagal „kovos su teroristais“ scenarijų ir metodus. Apie tai liudija ir antroji tendencija, regimu pavidalu reprezentuojanti pirmąją kaip savo priežastį.

2) Kovoiant su terorizmu, pirmenybė teikiama policinėms, o kai jų nepakanka, ir karinėms priemonėms.

Iš tiesų jei stengiamasi ne tiek terorizmo, kiek teroristų atžvilgiu, tai logiška pirmenybę teikti policinėms ir karinėms kovos priemonėms, nes tada reikia šalinti ne konkrečius socialinius reiškinius, o konkrečius asmenis. Nesugebėjimą arba nenorą įvesti tvarką savo namuose reikia kompensuoti smurtiniu „tvarkos“ įvedimu kitose šalyse (Jungtinių Valstijų bandymas karu naikinti teroristus už savo šalies ribų be Jungtinių Tautų pritarimo virsta suverenių valstybių okupavimu su visais iš to išplaukiančiais padariniais tarptautinės teisės autoritetui ir tarptautiniam saugumui).

Sukeitus šios kovos objektus, susidaro galimybė iškreipti terorizmo priežastis, perkelti jas iš socialinės srities į psichologiją ir tvirtinti, kad pačioje visuomenėje lyg ir nėra terorizmo prielaidų ir kad tos priežastys iš esmės slypi tik deformuotoje atskirų teroristų sąmonėje (terorizmo priežasčių psychologizavimas). Apie tai liudija ir tas faktas, kad dideliu populiarumu, ypač Amerikoje, šiandien naudojasi ne tik multikauzalinės terorizmo priežasčių teorijos, bet ir įvairios psichologinės teorijos, linkusios pagrindines terorizmo priežastis perkelti į teroristų psichologinę asmenybę ir jas aiškinti tos asmenybės įvairiomis destrukcijomis.

Jeigu visuomenė, į kurią kėsinais terorizmas, iš esmės sveika, (jos santvarka, vidaus ir užsienio politika nepažeidžia teisės – nekuria ir neskatina terorizmo), logiška daryti išvadą – nesveiki tik atskiri jos asmenys arba terorizmu užsiima tik iš kitur į tą visuomenę ateinantys musulmonų ekstremistai (fundamentalistai). Vadinasi, jei yra ne terorizmas, o teroristai, tai jų ryšys su ta visuomene gali būti ir nebūtinai, atsitiktinis, išorinis, laikinas. Jeigu taip, tai kovoiant su teroristais toje visuomenėje nieko nereikia keisti, reformuoti, reikia tik sunaikinti, įkalinti teroristus arba kitomis priemonėmis priversti juos atsisakyti teroristinės veiklos. Terorizmas bus įveiktas, jei bus sučiuptas Bin Ladenas, Basajevas, Maschadovas arba kitas teroristų vadas (už jų galvas siūlomos milijoninės premijos). Esant šiai nuostatai nebūtina susimąstyti, arba paieškoti teroristai yra konkretūs asmenys, ar tik personifikuoti ženklai tų priežasčių, kurios nuolat kuria ir palaiko naujus binladenus, basajevus... ir kuriuos suėmus gali atsirasti nauji jų prototipai. Remiantis šiuo mąstymu bus sunku paaiškinti, kodėl į žuvusių arba suimtų teroristų vietą stvoja nauji. Ar ši pamaina ateina tik todėl, kad pasaulyje yra perteklius psicholo-

giškai sugedusių, nestabilios psichikos ir gyventi norą praradusių asmenų? Kodėl po pavykusio teroro akto Niujorke ir Vašingtone džiaugsmo šokį šoka palestiniečiai, o po teroro aktų Maskvoje – tam tikra dalis čečėnų?

Vadinasi, kol kova su terorizmu reiškia tik akcijas prieš teroristus, tol ta kova turi būti paviršutiniška ir galiausiai – menkai veiksminga, nes nežinant arba nenorint žinoti esminių terorizmo kaip socialinio reiškinių priežasčių, neįmanoma pasirinkti adekvačių šio reiškinių specifiką atitinkančių ir dėl to veiksmingų įveikimo priemonių ir būdų.

Kita vertus, kova su teroristais, o ne su terorizmu noriau renkama dar ir dėl to, kad jaučiama savo pusėje esančią ne teisės, o jėgos persvara. Jėgos persvara yra bene tikroji šių sąvokų sukeitimo priežastis ir kartu kliūtis nuo policinių, karinių priemonių prioriteto pereiti prie dialogo ir kompromiso prioritetų, nuo kovos – prie reformų ir bendradarbiavimo. Šią tendenciją vargu ar įmanoma kitaip sustabdyti, kaip tik duoti jai galimybę visiškai save atskleisti, sukompromituoti, sukelti neatremiamą grėsmę žmogaus teisėms. Tik labai išgąsdintos visuomenės linkusios reduuoti savo vertybinius prioritetus, permąstyti savo vidaus ir užsienio politiką teisės ir teisingumo požiūriu. Tokiu atveju minėta problema pasirodytų ne kaip mokslinio tyrimo problema, o kaip gyvenimo drama, katastrofa. Mokslo prevencinė misija – įspėti apie tokios tendencijos grėsmę, kol ta grėsmė dar nėra virtusi aktualiąja tikrove. Priešingu atveju tokios situacijos mokslinis tyrinėjimas beprasmis, nes mokslas praktiškai reikšmingas ne savo statistiniu jau įvykusių faktų registravimu, o žvalgybine, prevencine funkcija.

Kova su terorizmu taikant teroristų metodus. Kaip parodė JAV antiteroristinis karas Afganistane ir Irake, pastangų karu įveikti teroristus rezultatas yra daugybė niekuo nekaltų civilių gyventojų aukų, dideli civilizacijos sugriovimai. Dėl JAV antiteroristinių karinių veiksmų Afganistane ir Irake, kuriuos G. W. Bushas savo 2003.IX.12 kalboje pavadino „greičiausiu ir humaniškiausiu karu“ [2], jau žuvo, sužalota, tapo našlaičiais, benamiais tūkstančiai niekuo nekaltų civilių žmonių, sugriautos tų šalių socialinės, ūkinės infrastruktūros, sunaikintos ir išgrobstytos neįkainojamos tų šalių, ypač Irako, istorinės vertybės – visos žmonijos dvasinis turtas. Atsakomųjų teroro aktų baimė atitinkamai sukausto JAV ir Anglijos vidaus gyvenimą. *Multos timere debet, quem multi timent* (Publilius) [Tas, kurio bijo daugelis, pats turi bijoti daugelio].

Be to, ši tendencija atgaivina lyg ir seniai pasmerktą rasizmą, tik maskuotą, nes skirtingų tautų žmonių teisės vertinamos skirtingai: amerikiečių žmogaus teises galima ginti neigiant kitų šalių žmonių tas pačias teises. Tada žmogaus teisių universalizmo atsisakymas turi būti neišvengiamas. Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos principas „visi gimsta lygūs savo orumu ir teisėmis“ šiuo atveju gali įpareigoti visus, išskyrus JAV. Jei žmogaus teisės ne universalios, globalizacija pavirsta tik stambiojo kapitalo valdžios plėtra, kuri žada naujus konfliktus ir naujas grėsmes. Globalus kapitalo judėjimas turi perspektyvą tada, kai jis pirmiausia yra universalių žmogaus teisių įgyvendinimo ir apsaugos priemonių plėtros judėjimas.

Karu reaguojant į padėtį, terorizmas ir kova su teroristais tampa skirtingomis grėsmėmis, tik kitaip pateisinamomis toms pačioms žmogaus teisėms: teroristai savo kėsinimaisi į civilius gyventojus grindžia noru priversti vyriausybes arba valstybes gerbti tam tikrų socialinių grupių, tautų teises arba tam tikrų tautų teisę į laisvę ir nepriklausomybę; valstybės kėsinasi į tų pačių civilių gyventojų gyvybę teisindamosi būtinybe kovoti su teroristais (JAV bombarduoja Afganistano ir Irako miestus, tikėdamosi, kad tarp žuvusių civilių galbūt žus ir nors vienas teroristas arba bus pakeistas politinis režimas, įtariamasis palankumu teroristams). Ir vienu, ir kitu atveju civilių gyventojų žudymas planuojamas kaip sąmoningas tikslas.

Kadangi grupinių tikslų įgyvendinimas žudant civilinius gyventojus patenka į klasikinį terorizmo apibrėžimą, kova su teroristais virsta nauja terorizmo, tik šiuo atveju valstybinio, forma. JAV nacionalinius įstatymus, leidžiančius JAV kariuoti karą svetimos valstybės teritorijoje teroristų paieškos ar su laikymo tikslais, JAV tarptautinės teisės prof. E. McWhinney dar 1987 m. įvardijo kaip „valstybinį terorizmą, keliantį grėsmę visuotinai taikai“ [3, p. 85]. Hipertrofuotą, vienašališką valstybės reakciją į terorizmą daugelis tyrinėtojų šiandien laiko neleistina, priešinga tarptautinei teisei, kurstančia tarptautinius konfliktus, formuojančia tarptautinės teisės ir apskritai teisės nihilizmą, supriešančia tarptautinę bendriją (Prancūzijos ir Vokietijos priešinimasis JAV ir Anglijos vykdytai agresijai Irako atžvilgiu).

Kovojant ne su terorizmu, ne su jo priežastimis, o su teroristais, pastarieji neatsitiktinai nėra klasifikuojami pagal jų veiksmų motyvus, jų atžvilgiu nediferencijuojamos kovos priemonės, o visų asmenų, taikančių teroristinius metodus, taip pat ir tų, kurių motyvai palaikomi tarptautinės teisės, atžvilgiu pripažįstamos tik prievartos priemonės.

Žinoma, kovoti su teroristais lengviau negu su terorizmu, nes tada nereikia gilintis į šio reiškinių priežastis, kurias atskleidus gali paaiškėti būtinybė atitinkamai keistis ne tik teroristams, bet ir kovotojams su teroristais. Turintysis jėgos persvara, kaip sakytą, visada labiau linkęs keisti kitus negu

save, labiau linkęs diktuoti savo valią, nei daryti kompromisus. Be to, kol kovojama tik su teroristais, tol viena iš kovojančių šalių būtinai turi būti visiškai teisi (stiprioji šalis), antroji – visiškai neteisi ir visi tramdomieji reikalavimai adresuojami pastarajai. Šią nuostatą išduoda ir pasiryžimas – visais atvejais nesiderėti su teroristais ir juos palaikančiomis jėgomis. Taip netiesiogiai pripažįstama, kad bet kurių teroristų veiksmai neturi teisėto pagrindo, nes apie tiesą ir teisingumą čia sprendžia ne su terorizmu, o tik su teroristais kovojančios valstybės įstatymas, jėgos persvarą verčiantis teisės persvara. Todėl teroristai turi pasiduoti arba žūti. Ši taktika naudojama visur, kur sprendžiant konfliktus pirmenybė teikiama ne teisei, o jėgai. Pokario laikotarpiu sovietai ją nuosekliai taikė Lietuvos partizanų atžvilgiu.

Skelbiant bekompromisį karą teroristams, tam tikrą karą reikia skelbti ir savo šalies gyventojams, nes toks karas reikalauja ne tik toliau absoliutinti policines, karines priemones, bet ir plėsti valstybės kontrolės mechanizmą, atitinkamai varžyti žmogaus teises pačioje šalyje, siaurinti arba likviduoti kai kuriuos demokratinius institutus, t. y. vykdyti tam tikrą agresiją ir savo šalies gyventojų, jų demokratinį teisių ir laisvių atžvilgiu. Šia linkme jau dirba JAV, Anglija, Rusija. JAV įvedė įvairių savo piliečių teisių suvaržymų, įskaitant ir visuotinį gyventojų daktiloskopavimą išduodant pasus, nors daktiloskopija visais laikais buvo taikoma tik nusikaltėliams ir vertinta kaip žmogaus orumo žeminimas, nes šios tradicijos požiūriu daktiloskopuojamas asmuo laikomas potencialiu nusikaltėliu. Dėl teroristų baimės JAV pilietį, peržengusį namų slenkstį, visur fotografuoja įvairiausios sekimo kameros gatvėje, parduotuvėse, kino teatruose, masinių renginių vietose, naikinant jo asmens autonomiškumą ir privatumą, vykdomi ir kitokie asmens teisių suvaržymai. Rusija ėmėsi centrinį aparatą stiprinti ir siaurinti vietinę savivaldą (sričių gubernatoriai nebus renkami tų sričių gyventojų, o bus skiriami šalies prezidento). Dėl teroro baimės piliečiai patys pradeda varžyti kai kurias savo teises atsisakydami jomis naudotis.

Taigi demokratijai gali tekti transformuotis į vienokio arba kitokio tipo autoritarinius režimus, tokios transformacijos gali pareikalauti visuomenė, susirūpinusi bent savo pagrindinių teisių – teisės į gyvybę, sveikatą ir nuosavybę garantavimu. Kas slopina kito laisvę, tas kuria ir savo paties nelaisvę.

Be to, juo ilgiau kovojama ne su terorizmu, o su teroristais ir tuo pagrindu toliau bus absoliutinama prievartos priemonių galia, tuo sunkiau ateityje seksis rasti žmogaus teisėms nepavojingus arba mažiau pavojingus problemas sprendimus, nes abipusiu smurtu bus sukelta pernelyg daug kančių ir nuoskaudų, neapykantos ir keršto, kad problemą būtų galima išspręsti nenaudojant smurto.

Kova su terorizmu reikalauja pirmenybę teikti teisei ir teisingumui. Perėjimas nuo kovos su teroristais prie kovos su terorizmu reikalauja keisti kovos priemonių prioritetus: nuo policinių, karinių pereiti prie teisinių, socialinių (civilizuotų) priemonių. JAV prezidentas V. Bušas minėtoje savo kalboje, pasakytoje 2003 m. rugsėjo 12 d. JAV kareiviams ir jų šeimų nariams, pergale prieš terorizmą pavadino „civilizuoto pasaulio reikalu“. Tai kartu reiškia ir įsipareigojimą, kad šis „civilizuoto pasaulio reikalas“ bus įgyvendinamas taip pat civilizuotomis priemonėmis, vadinasi, persekiojant teroristus nebus kėsinamasi į teisę lojalių ne tik JAV, bet ir į kitų valstybių gyventojų žmogaus teises.

Europos Sąjungos ministrų kabinetas savo 68-ojoje sesijoje 1981 m. gegužės 14 d. priėmęs „Deklaraciją dėl nepakantumo grėsmės demokratijai“ nurodė, kad „visame pasaulyje žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės sudaro tvirčiausią teisingumo ir taikos pagrindą“ [5, p. 129]. Todėl okupantų represijos pavergtos tautos atžvilgiu, mažų tautų tautinio orumo žeminimas, suderintos, strategiškai orientuotos politikos daugiatautėje valstybėje nebuvimas, neapgalvotų sprendimų, plečiančių teises tam tikrų nacionalinių, etinių grupių priėmimas arba kitų socialinių grupių teisių įgyvendinimo apsunkinimas, kaip vienoks arba kitoks teisės ir teisingumo ignoravimas, aštrina tarpnacionalinius santykius, provokuoja įvairias protesto formas, tarp jų ir ekstremistines. Ypač skausmingai, liguistai suvokiami įvairūs pažeidimai tarpnacionaliniuose santykiuose, o pasipiktinimas jais labai sunkiai ir ilgai slopinamas [4, p. 92].

Vakarų pasaulis, iškėlęs žmogaus teisių problemą, suformulavo vertybinį kriterijų, kuriuo iki šiol sėkmingai „mušė“ totalitarinius režimus ir kuriuo jis pats dabar turėtų būti „mušamas“, nes žmogaus teisės yra ne teisėtumo, o teisingumo tikrinimo kriterijus. Teisėtumas gali būti ir be teisingumo.

Svarbu pripažinti, kad terorizmas yra ne tik atskirų asmenų patologijos rezultatas; jis yra ir socialinės ligos simptomas, bylojantis, kad tos visuomenės, kurios skelbia žmogaus teises esant aukščiausia vertybe, kartu serga sumažėjusio dėmesingumo toms pačioms žmogaus teisėms „liga“, kuri daro tas visuomenes pavojingas pačias sau. Ta „liga“ kartu yra ženklas, kad teisės viršenybę tos visuomenės jau linkusios keisti savavališko įstatymo viršenybe arba teisingumo viršenybę – teisėtumo viršenybe. Įstatymas gali būti bet koks. Teisei teisingumas privalomas, o įstatymui – tik pageidaujamas. Teisingumo deficitas bet kurioje socialinių santykių srityje tampa bene pagrindiniu veiksmu, kurstančiu įvairias protesto formas, tarp jų ir teroristines.

Ne veltui amerikiečių teisininkas Haroldas Bermanas yra rašęs, kad beveik visoms Vakarų tautoms šiuo metu yra kilusi teisinio cinizmo grėsmė, kurios galimas padarinys – visų gyventojų sluoksnių panieka įstatymui, nes vieninteliai žmonės, kuriuos dėl padarytų teisės pažeidimų graužia sąžinė, yra tie, kurių nusikaltimai buvo atskleisti [6, p. 65]. Iš tiesų – jei teisė tėra valdžios valia, tai ji – valdžios tarnaitė, ir tai formuoja visuomenės nenorą paklusti tokiai „teisei“. Jei iš teisės vienaip arba kitaip šalinamas teisingumas, tai teisinio cinizmo grėsmė tiesiog būtina, nes teisė be teisingumo ir yra teisinis cinizmas. Tie, kurie piktinasi terorizmu, kažkodėl nesipiktina teise be teisingumo, dar daugiau – teisingumą dažnai vadina mitu, miražu ir kitais jį iš principo neigiančiais epitetais. Kyla klausimas, ar tokia visuomenė, kuri vienokiu arba kitokiu mastu šalina iš teisės teisingumą (formuoja esminę terorizmo priežastį), turi teisę nustepti susidūrusi su šio veiksmo padariniais – terorizmu?

Teisingumo ignoravimas ir nepakankamas dėmesingumas jam XX amžiuje jau buvo sukūręs dvi totalines grėsmes žmogaus teisėms – bolševizmą ir nacizmą. Žmonija įveikė šias nelaimes tik todėl, kad po Antrojo pasaulinio karo ryžtingai ir nuosekliai grįžo prie teisės ir teisingumo. Bet neilgam. Kai tik grėsmė praeina, teisė ir teisingumas vėl patenka į nukainuotų vertybių sąrašą, vėl norima gyventi absoliutinant savo naudą, artimą traktuojant kaip savo tikslų siekimo priemonę. Be to, ateina naujos žmonių kartos, kurios dar nėra skaudžiai „nudegusios“ nuo savo naudos absoliutinimo, nuo jėga kuriamos socialinės tvarkos, neturi aiškaus vaizdinio apie nedėmesingumo teisingumui padarinius, todėl labai žavisi kraštutinio liberalizmo idėjomis ir siekia jas paversti praktika. Tai įrodo ir netolima Lietuvos praeitis. Kol buvo siekiama nepriklausomybės, nuolat apeliuota į teisę ir teisingumą, reikalauta, kad Tarybų Sąjunga paklustų šių vertybių balsui. Vos tik tikslas pasiektas, teisė ir teisingumas ir Lietuvai pasidarė nebeaktualus. Kas gi šiandien kalba apie teisingumą? Kas rengia konferencijas teisingumo būklei Lietuvoje ar pasaulyje aptarti? Ar tie, kurie šiandien skelbia totalinį karą teroristams, mąsto apie tas priežastis, kurios daro asmenis teroristais? Jie labiau linkę ieškoti ne terorizmo priežasčių, o tik svarstyti, kokia smurto priemone bus galima veiksmingiau naikinti teroristus. Asmeninės naudos absoliutinimas – aktualesnis už reikalavimą kompromisu derinti savo naudą su artimo nauda, o jėgos persvaros įgijimo siekis aktualesnis už siekį elgtis pagal teisę ir teisingumą. Todėl neskubama kilti prieš terorizmą, nes vengiama atsigręžti ir į save, o atsigręžus prisiminti teisės viršenybę, kuri oficialiai tebeskelbiama, bet kuria siekiama įpareigoti keistis tik teroristus, o ne kovotojus su teroristais. Teisinės valstybės principui patenkant į nebeaktualių vertybių sąrašą, šis principas tampa preke, labiau tinkama eksportui negu susitvarkymui šalies viduje.

Teisingumas kaip tolerancijos ir kompromisų konjunkcija. Kas yra tas teisingumas, kad jį norime laikyti veiksmingesne priemone negu policines ir karines akcijas priešinant terorizmui?

Teisingumu priešinant terorizmui, teisingumą būtina suprasti bent kaip keturių procedūrų sistemą. Pirmoji procedūra – **valstybių ir visuomenių savikritika**. 1972 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos XXVII sesijoje buvo priimtas dokumentas „*Priemonės išvengti tarptautinio terorizmo, kuris kelia grėsmę nekaltų žmonių gyvybei arba sukelia jų žūtį, arba kelia grėsmę pagrindinėms laisvėms, taip pat tirti terorizmo ir prievartos aktų pagrindines priežastis, kurios kyla iš skurdo, beviltiškumo, nelaimių ir nusivylimų, lenkiančių kai kuriuos asmenis aukoti savo ir kitų žmonių gyvybes siekiant radikalių permainų*“, o 1976 m. gruodžio 15 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija, kurioje pripažinta „neatimama visų tautų, patiriančių kolonializmo ir rasizmo junga, taip pat kitokį svetimos valstybės pavergimą, teisė į apsisprendimą ir nepriklausomybę“ [3, p. 86]. Šiuose ir kituose Jungtinių Tautų priimtuose dokumentuose terorizmo atžvilgiu teroristai nebuvo pripažinti kaltais, buvo jaučiamas tarptautinės bendrijos tam tikras savikritiškumas, raginimas kovojant su terorizmu tam tikrose ribose keistis ir pačioms visuomenėms, kuriose reiškiasi terorizmas. Ši tendencija iš šiuolaikinių antiteroristinių programų išnyksta, todėl jose į pirmą vietą, kaip minėta, keliamos policinės ir karinės priemonės, o dėl terorizmo kaltinami tik ta veikla užsiimantys asmenys ir organizacijos. Kol yra nuostata „perauklėti“ tik tuos, kurie imasi terorizmo, o antroji šalis jau yra pasiekusi „socialinio sugyvenimo tobulumą“, tol sunku sukurti veiksmingą ir ilgalaikę antiteroristinę politiką ir praktiką.

Antroji – **tolerancijos procedūra**: teisingumas reikalauja pripažinti pasaulyje realiai egzistuojančių interesų įvairovę ir atitinkamai pasmerkti kiekvieną bandymą siekti unocentrizmo, nesvarbu, ar tai europocentrizmas, ar amerikocentrizmas, ar musulmonocentrizmas. Pasaulis yra pliuralistinis, ir tik pripažindamas ir įtvirtindamas šį pliuralizmą socialinėje tvarkoje šis pasaulis gali atsiverti bendradarbiavimui, išsaugoti gebėjimą išlikti ir toliau tobulėti.

Trečia – **socialinio kompromiso procedūra**: skirtingų interesų, kultūrų, civilizacijų įvairovės toleravimas reikalauja žengti trečiąjį žingsnį: derinti priešingus interesus kompromisų pagrindu ir taip atsiverti interesų įvairovės vienovei kaip tarpusavio bendradarbiavimo pagrindui (ir tik nenorinčios daryti kompromisų šalies atžvilgiu galima taikyti teisinę prievartą). Dėl to ta vienovė visada santykinė, laikina, neužbaigta. Nepakanka reikalavimo siekti kompromiso, nes ne kiekvienas kompromisas yra

teisingumo išraiška. Kompromisas kartais gali būti pasiektas ir diktatu, todėl tokį kompromisą įforminanti sutartis, kaip iškreipianti teisių ir pareigų pusiausvyrą, negali būti ilgiau trunkantis socialinio gyvenimo pagrindas. Kompromisas veiksmingas tuo atveju, jei jis **suteikia priešingų interesų susidūrimui teisių ir pareigų pusiausvyros pavidalą: įkūnija lygiateisiškumą, abipusę pagarbą ir diktato atsisakymą.**

Priešingų interesų tolerancija ir tų interesų kompromisinis derinimas, įgyjantis teisių ir pareigų pusiausvyros pavidalą, sudaro šiuolaikinės teisės ir teisingumo procedūrinį turinį. Taip sustruktūrintas teisingumas įgyja gebėjimą pretenduoti į veiksmingą priemonę ne tik priešinant terorizmui, bet ir kuriant globalizacijos procesų logiką atitinkančią socialinę tvarką, garantuojančią stabilumą globalizuotos žmonijos mastu. Šios vertybės šiandien tampa ne tik atskiros valstybės vidaus socialinio stabilumo, socialinio saugumo, bet ir globalinio stabilumo ir saugumo veiksniais.

Vadovaudamasi šiais socialinio bendravimo ir sugyvenimo principais, šiuolaikinė žmonija gali tikėtis jei ne įveikti, tai bent sumažinti terorizmo grėsmę ir kartu kovos su terorizmu priemonėmis nekelti papildomos grėsmės žmogaus teisėms.

Kai kurių valstybių politikos pasukimas šios logikos linkme pastaruoju metu jau duoda teigiamų, sektinų rezultatų – paskatino Angliją pagaliau eiti į didesnę kompromisą su Airijos nepriklausomybės šalininkais, ir Šiaurės Airijos „teroristai“ sustabdė savo akcijas. Izraelis, Palestina tebemano savo santykius ir toliau grįsti jėga, todėl abi tautos tebežūsta nuo tos pačios jėgos, o viso to atgarsiai pavojingai atsiliepia ir visai žmonijai (omenyje turima JAV besąlygiška parama Izraeliui).

Teisingumas gali tapti socialinius santykius humanizuojančia jėga tik veikdamas kaip minėtų procedūrų **sistema**. Žmogus, pasak O. Cyrerio (Otto Zierer), yra laisvas žengti tik pirmą žingsnį [7]. Antrasis žingsnis jau yra determinuotas pirmojo. Štai Prancūzija buvo laisva pasirinkdama, ar įsileisti į savo šalį musulmonišku kraštu asmenis, ar ne. Ji pasirinko pirmąjį variantą ir nuo to momento tapo jo atitinkamai suvaržyta, t. y. tolesnius savo sprendimus ji jau privalo derinti su atvykėlių tradicijomis ir pasaulėžiūra (vertybių sistema), nes prancūzai įsileido užsieniečius į savo visuomenę ne kaip biovitales, o kaip etnosocialines būtybes, vadinasi, įsipareigojo skaitytis su jų tradicijomis ir papročiais. Prancūzijos įstatymų leidėjai, priimdami gerai žinomą švietimo įstatymą, kuriuo uždraudė moksleivėms musulmonėms mokyklose dėvėti savo tradicines skareles, tebemanė, kad Prancūzija išlieka laisva žengti ir antrąjį žingsnį, t. y. laisvai nustatyti minėtus draudimus, lyg prieš tai nieko nebūtų įvykę. Atsakas į tai – teroristinis aktas (dviejų prancūzų žurnalistų įkaitų pagrobimas Irake).

Vadinasi, jei skelbiama tik skirtingų interesų tolerancija, bet nepripažįstama iš jos išplaukianti būtinybė savo interesus įgyvendinti kompromiso su kitos šalies interesais pagrindu, taip pažeidžiama vidinė teisingumo logika (praktiškai atmetama ką tik idėjos lygiu skelbta tolerancija), ir reikia tikėtis įvairių protesto formų, įskaitant ir terora.

Ketvirta – **žmogaus teisių universalumo pripažinimas**, t. y. būtinybė priimant sprendimus vadovautis tomis pačiomis vertybėmis, kurias Jungtinės Tautos yra oficialiai paskelbusios savo tarptautinėse deklaracijose ir konvencijose. Šios konvencijos pripažįsta kiekvienos tautos teisę į laisvę ir nepriklausomybę, tad šios vertybės vienodai įpareigoja visas valstybes ir visur. Aiškinti, ar konkrečios valstybės veiksmai atitinka tarptautinę teisę, gali tik Jungtinės Tautos, vadovaudamosi tarptautinio bendravimo ir sugyvenimo interesais, tik jų aiškinimas gali turėti privalomąją galią, nes tarptautinė teisė yra išimtinai tarptautinės bendrijos kūrinys ir savastis. Atskiros valstybės bandymas savo naudai aiškinti tarptautinę teisę yra bandymas dangstantis tarptautine teise įteisinti agresyvius ketinimus. Valstybė gali naudoti prievartą kitos šalies teritorijoje tik turėdama Jungtinių Tautų sankciją ir tik tarptautinei teisei apginti.

Šiame kontekste bandymas karu nedalyvaujant Jungtinėms Tautoms ir neturint jos Saugumo tarybos sankcijos kurti „demokratinį Iraką“ visuomenėje ignoruojant tos tautos istorinę, kultūrinę tradiciją – tai dar vienas neteisingumo, istorinio proceso dėsningumą ignoravimo ir kartu pavojingos savivalės aktas, kurstantis naują terorizmo bangą. Jeigu demokratija būtų taip lengvai kuriama, jeigu ją būtų galima atnešti durtuvais ir tik vienai konflikto šaliai naudingsiais „rinkimais“, tai visas pasaulis jau, matyt, seniai ir visuotinai būtų išvaduotas iš nedemokratiškos režimų, o totalitariniai režimai nebūtų turėję jokio istorinio, kultūrinio pateisinimo, vadinasi, nebūtų istorijos kaip objektyviojo proceso, o tik laisvos valios – moralios ar amoralios kūrinys. Demokratijos kūrėjai prievartos priemonėmis mąsto taip: teroristų persekiojimo pretekstu mes pirma sugriausime jūsų miestus, ekonomiką, išžudysime dalį jūsų gyventojų ir tada jus padarysime laimingus – padovanosime jums demokratinę šalies santvarką. Panašiai mąstė ir veikė bolševikai: mes pirma iš jūsų atimsime nuosavybę, išstemsime jus į Sibirą, o paskui padarysime jus laimingus – sukursime komunizmą. Jeigu priešinsitės, paskelbsime jus teroristais, o teroristai pasiduoda arba žūva.

Globalizacija reikalauja priimti pasaulio įvairovę tokią, kokia ji yra. Bandytas vienos kurios nors valstybės interesais pakeisti kitų tautų arba valstybių vertybių sistemą, gyvenimo būdą yra pats pavojingiausias pasaulio taikai ir žmogaus teisėms būdas. Su globalizacija į tarptautinius santykius, kaip sakytą, ateina naujos tautos, valstybės, net naujos civilizacijos. Jos ateina su savo interesais, tradicijomis, siekais ir reikalauja teisės dalyvauti kuriant bendrąją pasaulio tvarką, kuri virstų įvairių socialinių grupių, tautų interesų santykinio įgyvendinimo tvarka.

Žmogaus teisių idėja išjudino pasaulį. Šiuolaikinė situacija pasaulyje apibūdinama būtent kaip žmonių socialinis aktyvėjimas ginant savo teises: vis daugiau asmenų, įvairių socialinių grupių, tautų ima reikalauti, kad jų interesai dalyvautų kuriant bendrą socialinę tvarką ir konkrečios šalies viduje, ir pasaulyje. Jeigu kurios nors socialinės grupės interesą nenorima įsileisti į tą tvarką arba siekiama nepagrįstai iš jos išstumti, tokia socialinė grupė ima protestuoti ir vykdomu teroru kelti grėsmę interesams tų, kurie nori monopolizuoti savo teisę kurti visai visuomenei arba visai tarptautinei bendrijai privalomą socialinę tvarką. Iš čia būtinybė – vienos valstybės, vienos civilizacijos arba socialinės grupės vyravimą keisti įvairių civilizacijų, valstybių, kultūrų sugyvenimu, kuris galimas tik skirtingų interesų toleravimo ir jų derinimo kompromisų pagrindu, nes kompromisinė tvarka yra autentiškai teisinė ir garantuoja tik santykinį ir dėl to saugų bei civilizuotą savo interesų įgyvendinimą.

Atsakingas siekis įveikti ne atskirus teroristus, o terorizmą lemia tai, kad teisės ir teisingumo klausimas tampa kaip niekada aktualus. Jį dar labiau sureikšmina tas faktas, kad šiuolaikinis integruotas pasaulis dėl globalizacijos, sienų atvirumo, mokslo ir technikos pažangos visuotinio prieinamumo ir kuriamos technikos griunamojo poveikio masiškuo pasidarė lengvai pažeidžiamas.

Moderniajam mokslo ir technikos, globalizacijos paveiktam, kompiuterizuotam, atvirų durų pasauliui šiandien egzistenciškai svarbu įgyti dar vieną esminį požymį – būti ir teisingumo pasauliu, nes teisingumas suteikia visiems civilizacijos laimėjimams tikrąją prasmę ir saugumą. Jeigu pasaulis siekia būti tik galingas, bet ne teisingas, vargu, ar galima tikėtis, kad antiteroristinės programos, absoliutinai smurtinės terorizmo įveikimo priemonės, pasieks joms keliamus tikslus ir žmonės galės saugiai jaustis miestuose ir savo namuose. Policinės ir karinės priemonės kovojant su terorizmu gali būti naudojamos tik tuo atveju, kai joms vadovauja teisė ir teisingumas.

Teisė ir teisingumas, suprantama, nėra panacėja priešinant terorizmui, bet nepripažinus šių fundamentinių vertybių ir jomis praktiškai nesivadovaujant terorizmas yra nebeįveikiamas, nes pati visuomenė, vienaip arba kitaip ignoruojanti teisę ir teisingumą, nuolat kuria terorizmą žadinančias ir palaikančias jėgas.

Terorizmas ir kova su terorizmu – tai problema, nuo kurios sprendimo gali priklausyti demokratijos vertybių ateitis pasaulyje: jeigu su terorizmu ir toliau bus kovojama tik policinėmis, karinėmis priemonėmis, demokratinis pasaulis gali neatpažįstamai pasikeisti, o globalizacija pavirsti nenuspėjama grėsme žmonijai.

Išvados

1. Šiuolaikinei kovai su terorizmu būdingas vidinis prieštaravimas. Grėsmę žmogaus teisėms šiandien kelia ne tik terorizmas, bet ir pati kova su terorizmu. Taip atsitinka todėl, kad ji dažnai keičiama kova su teroristais. Toks kovos objektų sukeitimas reikalauja pirmenybę teikti ne teisinėms, socialinėms, o policinėms, karinėms priemonėms. Tai iškreipia terorizmo, kaip socialinio reiškio, esmę, todėl kova nukreipiama ne tiek į to reiškio priežastis, kiek į jo padarinius.

2. Pirmenybės teikimas policinėms, karinėms kovos priemonėms provokuoja valstybinį terorizmą: demokratinėmis besivadinančios valstybės pradeda priešintis terorizmui demokratijai nebūdingomis priemonėmis, kurios, naikindamos atskirus teroristus, kelia grėsmę tiems patiems civiliams gyventojams, kuriuos siekia apginti.

3. Kitiškai vertinant šią situaciją, grindžiama būtinybė terorizmą vertinti kaip sudėtingą socialinį reiškinį, o kovojant su juo pirmenybę teikti ne policinėms, karinėms, o teisinėms, socialinėms priemonėms, pirmiausia teisei ir teisingumui, kurios nuoseklus teisės ir teisingumo viršenybės įgyvendinimo linkme įpareigoja keistis ne tik į teroristinę veiklą linkusius asmenis, bet ir visuomenes.

4. Teisingumas, pasitelkiamas terorizmui įveikti, suvokiamas kaip trijų procedūrų sistema: a) priešingų interesų tolerancija, b) priešingų interesų derinimas kompromisu, sukuriančiu elgesio taisyklę, įgyjančią teisių ir pareigų pusiausvyros pavidalą, c) žmogaus teisių universalumo pripažinimas. Viso to prielaida – visuomenės nusiteikimas savikritikai.

5. Terorizmas gali būti tas lakmuso popierėlis, kuris vis aiškiau įrodo tą faktą, kad tas teisės ir teisingumo įgyvendinimo lygis, kuriuo iki šiol savo stabilumą garantavo Vakarų pasaulis, jau yra iš-

sėmęs savo metodologines stabilizavimo galimybes, nes globalizacijos sąlygomis į socialinę areną ateina naujos socialinės grupės, tautos, civilizacijos, siekiančios lygiateisiškumo pagrindais dalyvauti kuriant šiuolaikinę socialinę tvarką ir konkrečios šalies viduje, ir tarptautiniu mastu. Šiuolaikinis pasaulis, kuris ir globalizacijos sąlygomis nori vienaip arba kitaip monopolizuoti kurios nors vienos šalies teisę kurti visoms tautos bendrą socialinę tvarką, darosi pavojingas pats sau. Terorizmas gali būti traktuojamas kaip šios grėsmės ir atitinkamo socialinio reformavimosi būtinybės juodasis pranašas.

6. Globalus pasaulis gali toliau plėtotis nekeldamas grėsmės pačiam sau, jei jis plėtosis ir kaip teisingumo, santarvės ir bendradarbiavimo pasaulis.

LITERATŪRA

1. **Anti-Terror** – Massnahmen sollen auf Einhaltung vom Menschenrechten überprüfen werden. 30.07.2003.
2. Der Sieg über die Terroristen muss Sache der zivilisierten Welt sein. Rede von Präsident George W. Bush in Fort Stewart (Georgia) vom 12 September 2003. – <http://usinfo.state.gov>
3. Cituota pagal: **Моджарян Л. А.** Терроризм и национально-освободительные движения // Государство и право. 1998. № 3.
4. **Petriščev V. E.** Pravovyje i socialno-političeskie problemy borby s terrorizmom // Государство и право. 1998. № 3.
5. **Žmogaus teisės.** Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1993.
6. **Berman H. J.** Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris. – Vilnius, 1999.
7. **Zierer O.** Nur der erste Schritt ist frei. Treuebuch Kieler Nachrichten. Die Originalausgabe erschien unter dem Titel „Bild unserer Zeit“ im Verlag Sebastian Lux. Lizenzausgabe. 1956.

Terrorism and Fight against Terrorism – Two Threats to Human Rights (Methodological Aspect)

Prof. Habil. Dr. Alfonsas Vaišvila
Mykolas Romeris University

Keywords: *terrorism, state terrorism, equity, compromise, general-purpose of human rights.*

SUMMARY

The article considers general principles of fight against terror in the light of human rights protection point, and inner contradiction of aforementioned fight. This contradiction is evidenced by the fact that, by subjective removal of threats to human rights created by terrorism, objectively, new threats to the same human rights are being created. One of such threatening factors is transformation of fight against terrorism to fight against terrorists, twisting the essence of terrorism as a social phenomenon, and directing the fight itself towards the consequences rather than reasons of terrorism. Such a change in objects of fight implies priority switch to and increasing importance of military and police measures. Therefore, there is a threat of a new terrorism form, namely the state terrorism, when fight against separate terrorists is fought by bombing cities of sovereign states and thus encroaching fundamental rights of thousands of innocent people. States calling themselves democratic attempt to resist terrorism employing measures that are not inherent to democracy, thus endangering humans rights and future of the democracy itself.

In order to prevent transformation of fight against terrorism into another threat to human rights, terrorism is to be treated as a complex social phenomenon, and fight against it is to be based on priority of legal and social measures instead of military and police ones. Recognition of priority to the former measures implies necessity for changes not only for the people inclined to terrorist activity, but also for the society itself, and the said changes should be heading towards consecutive implementation of rule of law and equity. Inobservance to

law and equity (application of double standards in social and international relations) is one of the main reasons motivating and maintaining various forms of terrorism.

Terrorism might be the litmus paper, with increasing clarity proving the fact that the level of law and equity implementation, which so far guaranteed the Western world's social stability, has already depleted its creative potential to continue with its function in the globalization conditions, when new social groups, nations and even civilizations enter the social arena, seeking equal rights to participate in creating modern rules of co-existence, both on state and international level. Thus, modern world, which, even in conditions of globalization attempts to ignore the increasing and expanding demand for law and equity, to give absolute supremacy to interests of separate nations or social groups, to replace equality-based cooperation with dictate, thereby becomes dangerous for itself. Terrorism might be treated as the first and clearly expressed prophet of this awaking threat and the factor causing necessity for reforms in the modern societies.

